

gyűjtemények különbségét, akkor a fehér és a vörös kötet polgárháborújában az utóbbi áll gőzölem.re.

Hajdú Gergely

CSENGEY DÉNES: TALÁLKOZÁSOK AZ ANGYALLAL

Szépirodalmi, 1989. 138 oldal, 39 Ft

Csengey igen kiváló férfiú, öblös hangú szónok, a leghőbb barát, nemes lélek, nagy-jó indulatok. Remekül fogalmaz, amit kimond, az ki van mondva, igazi politikus véna, az Isten is a nemzetnek teremtette őt, valamint neki ezt a nemzetet. Ám mindezekről, sőt mindentől függetlenül regényt is ír, nézzük tehát a regényt. Azt látjuk, ha nézzük, hogy ez a regény csak úgy süt a buzgalomtól és a legjobbat-akarástól. Azt, hogy nagy, életes szenvedélyek kívántatnak itt ábrázolni, hogy azok hogyan is torzulnak el a *rendszerben*. Viszont mi jelenik meg? Viszont megjelenik egy regényes férfiú, aki állandóan remeg-reszket-vecog, folyvást dül, csapkod, valamint falhoz-vág, tör-zúz, törrik-zúzzák, azonkívül iszik és hány, mivel nem bírja, hogy iszik, de azért minden italfajta több ízben felsoroltatik általa. Ide-oda jön-megy, rohan és utazik, pénzt-költ vagy pénzt-fogad-el, pofoz, ill. a pofozással szorosan kapcsolatos ügyek, üt és üttetik, folyvást vérzik, vagy ő vagy körülötte valami – valaki, legyen az férfi, nő vagy egy nyulacska akár, s persze nőzik, sőt vérnősz is. Ezekon kívül is minden ún. allúrt bemutat, ahogy azt a Móricz-ka el bírja képviselni a dzsentiről. Mely dzsentri amolyan igazi első generációs dzsentri, akinek láthatóan minden kunsztot bé kell mutatni, mint amaz állatorvosi lónak. Vagy mégis inkább nép-nemzetibe oltott dzsentribe oltott nép-nemzeti, mert népfőiskolázik, lapszerkeszt, egyetemi-tanárkodik, cigányokat-szeret, Erdélyt-véd, '56-ot-tanítja-ügy-ahogy-volt-de-ezért-zaklatja-a-rendőrség, aztán kisfiút-vezet-át-a-forgalomban, valamint alaposan meg van hatva attól, hogy szereti tulajdon gyermekait, és attól is, hogy apjával szeretetteli-ámde-férfias konfliktusa van, viszont anyja imádatlani ag-

gódással bír iránta. A nagypapa pedig ásott valaha egy kutat, ami itten metaforaként szerepel. Nos, hát ez a férfiú egyszer csak vásárolt 12 db fűrészlapot. S bár a nagy rohangálásban minden egyebet elszór vagy tönkretesz, eme fűrészlapokhoz ragaszkodik minden dorbéz és leütetés közepette is, jöllehet nem tudja, miért vette, és azt sem tudja, miért ragaszkodik. Ami nem baj, viszont a szerző sem tudja, hogy a szereplő miért, és az olvasó sem tudja, hogy a szerző miért nem tudja, hogy a szereplő miért. Ez meg mi célból szorongat fűrészlapokat. Az embernek aztán *hirtelen* jut eszébe, nem ama csehovi lőfegyverről volna-é szó? Ami, ha egyszer megjelenik, majd rendesen el is sül? És tényleg, végül elsülnek a fűrészlapok, de nem akarom megmondani, hogyan.

De azt meg nem *tudom* megmondani, miért ez az *egész*.

A dülás-fúlás.

Mert azzal van megindokolva, hogy hőst elhagyta a felesége, mivel trippert kapott tőle. Mégis, mintha mindez, *minden* csak azért volna fősorakoztatva, hogy aztán, szeretve-megértve ugyan, de alaposan el lehessen szerzőileg ítélni.

Vagy nem?

Mert egyáltalán: szabad valamit *így* előkészíteni?

Kérdezem magam magamtól?

Nos, hát tulajdonképpen szabad.

Ezt azért le lehet szögezni.

„*Vajon nem úgy áll-e a dolog, hogy az egyenlőtlen ütközetre kényszerült környezet keresi bennem a védőt, a vigasztaló férfigesztusok halhatatlan egér-útját?*”

Kérdezi Csengey Dénes magától.

Hacsak nem úgy.

*Morusus,
alias Kukorelly Endre*

A TEREMTÉS MINT A VALÓSÁG KITALÁLÁSA

Christoph Ransmayr: Die letzte Welt (Az utolsó világ)

Gruno Verlag, Nördlingen, 1988. 320 oldal

A regény vezető motívuma az átváltozás. Ovidius ÁTVÁLTOZÁSOK-jának népszerű regény-

változatát írta meg a fiatal osztrák szerző (1954). A kritikusok és recenzensek valóságos csodáról beszélnek, ami egyrészt a klasszikus szerző művének adaptációs bravúráját, másrészt pedig a már mintegy százötvenezer vásárló és tucatnyi ország kiadójának érdeklődését illeti. Szó szerint és nem pejoratíván értendő a „népszerű” minősítés: a klasszikus műveltségünk egyik alapját jelentő, ám iskolai tananyagként fogcsikorgató műnek olyan változata készült Ransmayr írói műhelyében, amely feltehetőleg számtalan első vagy másodolvasót jelent Ovidiusnak. (Hogy Magyarországon sokan olvassák-e az eposz regényváltozatát, nem tudnám biztonsággal megjósolni a jelenleg erősen változó olvasói és vásárlói szokások láttán, az azonban biztos, hogy az esetleg magyarul is kiadandó művel egy időben feltétlenül újra kellene nyomtatni a sok éve hiányzó ÁTVÁLTOZÁSOK-at.

Az eposz regénnyé változásában kezdeményező szerepe egy kiadói gesztusnak volt. Hans Magnus Enzensbergertől, a Greno Kiadó klasszikusokat ápoló DIE ANDERE BIBLIOTHEK nevű könyvsorozatának gazdájától származott a felkérés (a kiadó regényt rendel!); de nem hiányzott a pénz sem: az Elias Canetti-alapítvány folyósította három évre az írónak. A többi, mint tudjuk, már csak tehetség és szorgalom dolga.

Ransmayr regénye éppúgy tizenöt fejezetből áll, miként ennyi Ovidius művében is a könyvek száma. A történet azonban már szíkebbre szabott, nem a világmindenség, hanem a klasszikus szerző utolsó életszakaszának a leírása. Az időpont pontosabban nem adható meg, hiszen Ovidius tapintatosan és személyesen nem jelenik meg a regényben, csupán alakjai vannak jelen. A főszerep egyrészt a költő és szónok Cottának, Ovidius barátjának jutott, aki valódi személy volt, másrészt... Másrészt a dolog nem ilyen egyszerű, mert mint Ransmayrnak a könyve végére illesztett „ovidiusi repertoár”-jából megtudjuk, szereplői „kettős életet” élnek. Egyrészt az ő regényében, vagyis AZ UTOLSÓ VILÁG-ban, másrészt az antik világban Ovidiusnál mint mitológiai alakok, s ráadásul kis részben a valóságban is, mint például Augustus vagy Nero. Az „ovidiusi repertoár” lényegében névmutató, amelyben a mitológiai alakoknak regényhősökké változása figyelhető meg. Nos, az általunk

megismert Cotta egyike azon rómaiaknak, akik a császárság kezdetének vérzivataros éveit során a centrifugális történelmi erők hatására, a feltörekvők mozgásával ellentétes irányban, a középpontból a birodalom rothadó, rojtosodó, süllyedő szélé felé sodródnak. Okuk van rá: az apparátus mindenütt érezhető ellenőrzése, a kötelező katonáskodás, a zászlóerdők és a hazafias szólamok elől menekülnek. Ürügyük is: mint például Cottának az unalom; mindenesetre elhatározza, hogy felkutatja Ovidiust, akit egy illojális beszéde miatt Tomiba száműzött a császári apparátus önkénye, és most eltűnésének vagy halálának híre a fővárosban izgatott találgatásokra ad okot. Nemcsak a költőt, hanem annak híres, de megjelenése előtt állítólag megsemmisített művét, a METAMORPHOSÉK-t is szeretné megtalálni. A két éve tartó tél (!) végén, a farsang utolsó napjára egy trieszti matróz papírjaival érkezik a vasrozsda színétől színezett vonatkozó kérdéseivel kezdetben csak falba ütközik, jóllehet ez a fal omladozik, miként Tomi házaie is.

Különös emberek élnek itt, élnek még itt, már tudniillik azok, akik rejtélyes módon még nem alakultak át vagy nem tűntek el. Ransmayr varázsolta ide őket az orras Ovidius könyvéből. Echóból, a Narcissusba reménytelenül szerelmes nimfából így lesz birkapásztorok és ércolvasztók titkos-szép szeretője, akiknek testén pikkelyes folt vándorol, s ha arcára kerül, nemcsak az érintés, hanem a férfiak pillantása is őrzítő fájdalmat okoz neki. Fama, a szóbeszéd istennője Tomiban szatócsboltot vezet, de koloniálbútorokkal is kereskedik, és mint ilyen, Cottának bemutatja a város lakóit. Pythagorast, a Samosról származó tudóst, aki hisz a lélekvándorlásban, és a tehének szemeiben átváltoztatott emberek tekintetét ismeri föl, Ransmayr Naso bolondos szolgájává teszi. A húsevés ellen agítál, amiért Tereus – amott trák király, itt hentes – az állatok belsősegeivel dobálja meg. Tereus, a hentes ugyanazza! a vad ösztönnel erőszakolja meg Philomelát, mint névrokona, a király, s ő is búbos bankává változik. Ovidius felesége a regényben egy nimfa, Cyane nevét viseli. Arachne a regényben is csodálatos szőnyegeket sző, süketnéma, s a szőnyegábrázolásokon Cotta a költő történeteit ismeri föl.

A helyiek gyanakodva fogadják a fővárosból érkezettet, és ellenségesen, hiszen nem tudnak elszámolni a gondjaikra bízott számúzóttal. Cotta borzongva bolyong az omladozó falak, üres házak között, a főváros pompája után itt sötétséget és a hideg miatt állatbőrbe burkolózott embereket talál. Lycaonnál, a kötéilverőnél bérel szobát (aki télen is mezítláb jár, és a páncélszekrényében egy régi pisztoly mellett természetesen egy molyette farkasirhát is őriz), itt ismerkedik meg Echóval, a szolgálólánnyal, aki egy éjszakára szeretője, később adatközlő bizalmasa lesz. Ő mondja el neki, hogy Ovidius a tűzből olvasta ki csodálatos történeteit életről, halálról, a káoszról, a világ pusztulásáról. E történetek foglalata A kövek könyve, amelyet Cotta megpróbál rekonstruálni. Később Echónak nyoma vész, mint rejtélyesen és rendszeresen másoknak is. Cotta keresésére indul, de a sziklás völgykatlanban csak saját hangját hallja vissza: Echo! A süketnéma Arachnéhoz ezért már csak kísérő nélkül érkezik, megnézi remek szőnyegeit, amelyek – Ovidius történeteit és egy milánói magazin képei nyomán – kizárólag a repülést, a madárakat, az égboltot és a zuhanást ábrázolják. Cotta rájön, hogy Ovidius mindenkinek személyre szóló történeteket mesélt, és hogy a METAMORPHOSES nem egyéb, mint a természet története a kövektől az égboltig. A költő és műve keresése lassan a keresettbe toroklik, és Cotta magát a METAMORPHOSES-t éli meg.

Az enyészettől lassan elpusztuló Tomi egyhangú életét csak kevés esemény zavarja meg. A nagyhét előtti farsangbúcsúztaton a helybeliek maskarákban vonulnak végig a kivilágított városon. Jelmezben vagy anélkül Ovidius alakjai ők, sőt egy maszk nagy orra magát Publius Ovidius Nasót idézi (Naso – Nase). Elvéve hajó érkezik a kikötőbe, és ilyenkor a helyi vasolvasztók a távoli civilizáció portékáira cserélik alacsony feldolgozottsági szintű szegényes termékeiket; híreket, újságokat kapnak, vagy éppen a megrendelt episzkópot hozza a hajó. A tavaszi hónapok visszatérő vendége az ekhós szekéren érkező kaukázusi vándorfilm, a törpe növésű Cyparis (nem tévesztendő össze Apolló kedvesével, Cyparissusszal), aki a mézszárszék fehérre meszelt falára mitológiai tárgyú kisfilmeket vetít, például Ceyx és Alcyone történetét (I. METAMORPHOSES XI.

könyv). A Cyparis ponyvás kocsijára festett jelenet a Diana által szarvassá változtatott Actaeont ábrázolja, amint saját vérebei széttépik (egy kép leírása). Ez, de különösen a vándorfilmes motívum regényírói telitalálat: a valóság fikciós alakulása és a fikció visszahatása a valóságra finom szövésű láncolatot képez, amelyben minden elemnek több funkciója van. Az események túlszűfolt előtéréből mintegy díszletként a háttérbe vonul néhány mitológiai jelenet.

Cottát egyre kevésbé érdeklik már a császári udvar hírei. Tespedtség és az időtlenség érzése lesz úrrá rajta; lassú átalakulása olyan, mint a vasajtók, ablakok és kerítésdíszek állapot- és színváltozása. A közeli hegyi faluban, a csak keselyűk által látogatott Trachilában keresi a költőt, de már csak a kőlavina által elsodort település látványa fogadja. Kövekre, rongydarabokra írt szavakat talál: Pythagoras, a hű szolga Ovidius minden szavát följegyezte. Augustus halála és istenné nyilvánítása (metamorfózis), majd Nero császársága semmi jóval nem kecsegteti Cottát, sem kegyelemmel az esetleg mégis élő Ovidiust. És amikor Róma egyik képeslapjában megjelenik a költő halálhíre, majd nekrológia, neve az ellenállás, a függetlenség szimbóluma lesz, és a Szicília elszakadásáért küzdők az ő nevét tűzik a zászlójukra. A hatalom tehetetlen, a házát előbb kisöprik, életművét agyonhallgatják, majd a diktatúrák jó szokása szerint kisajátítják.

Ransmayr regényének helyszínét és idejét tehát Cottának Ovidius felkutatására irányuló próbálkozásai jelentik. Bajban lennénk azonban, ha pontosabban meg kellene határoznunk ezeket a koordinátákat. Belehelyezhetők-e AZ UTOLSÓ VILÁG-ban olvasottak egy (ál)történelmi regény keretébe, ha annak majd minden eleme kilóg onnan. Ransmayr nem történelmet rekonstruál irodalmi eszközökkel, hiszen Tomiban egyetlen történelmi személy sem fordul elő az erősen „átírt” Cottán kívül. Ez a Cotta olyan művet keres, amely a „valóságban” nem vészett el, a valódiról meg nem tudni, hogy járt-e Tomiban. A történelmi keret célja a mitológiai elemek „valóságosabbá” tétele, amennyiben a mitológia nem valóságos. Csak hihető. Tomi létező település volt, de Trachila, Ogycssa, Szebasztopol, Trieszt városnevek nem. S bár a történet ideje nem lehet más, mint az Ovidius halála körüli, számta-

lan „technikai csoda” rántja a mába és a realitásban az eseményeket. De tekinthetjük úgy is Ransmayr működését, hogy a technikai eszközöket exportálja a múltba. S minthogy nem csúcstechnológiáról van szó, semmiféle tilalmi lista nem akadályozza a kivitelét. Így aztán Ovidius csillogó mikrofonok előtt mondhatja el stadionavató beszédét. Említettük már Cyparist, aki aggregátos vándorfilmvetőjével évente megjelenik Tomiban. Farsangkor izólámpák füzerei világítják meg az utcát, s elektromosságra van szükség Fama epizskóp-jához is, amelyet gyógyításra használ. Cotta újságban is látta Ovidius képét, s Arachne színes magazinok képeiről csinálja csodálatos szönyegeit. Találkozunk távolsági busszal, gőzgéppel, konzervekkel, antennával és könnygázzal szétkergetett tüntetőkkel is. Mindezt szinte észrevétlenül és ízléssel adagolja az író, és oly elhithető erővel, hogy az olvasó elbizonytalanodik: ha telefon nem is, de újság talán létezhetett a kétezzer év előtti Rómában. Ebben a városban az áramfejlesztő nem furcsább, mint a mozielőadások közönsége: (a valóság által) kitaláltak, tehát a valóság részei. Fordított tudományos-fantasztikus regényében Ransmayr találta ki, hogy Tomi lakói és cselekedeteik Ovidius kitalációi: a kettős áttétel áttétel nélküli valóságként hat. S ekkor még nem szóltunk a szó és valóság, a tükör és a tükörkép áttételéről – ha ugyan nem erről beszélünk folyton. A könyv végére Cotta rájön, hogy amit könyvként keres, az valóságként veszi körül. Ez Naso műve, ez Naso útja. Ez Naso.

Ransmayr rejtjelezett nyelven ír, amely azonban kulcs nélkül is érthető. Elhisszük neki a táj, a tenger, a klíma lassú változását, de a belső feszültség maximumán lezajló hirtelen átváltozásokat is: Batuss kővé válását, Tereus bűbös bankává alakulását, hiszen valóságos körülmények között történik. Ezek valóságosak kell legyenek, hiszen van egy mitológiai (nem reális) sík is: például Hektor, Hercules vagy Orpheus történetei a filmvásznon, vagy az Ovidiustól származó és Echo által visszaidézett történet az özönvizet túlélő párról, Pyrrháról és Deucalionról. Ugyanakkor vannak a regénynek túlzásai is, ahol Ransmayr nem tudja a csodaszerűen valószerűtlenről elhítenni, hogy valóságos: a dezertált német katonából lett sírásó, Thies (Dis – az alvilág királya) álmában elgázósított hullahegyek jelen-

nek meg; nem illik a képbe az egyik sorsfordító hajnalon a tengerparton égbe emelkedő hegycsúcs, az Olümposz sem. Ennek negatív értelemben ugyanaz lehet az oka, mint a többi, sikeres megoldásnak: ha Ransmayr kordában tudja tartani fantáziáját, ott stílusa képe: becsalogatni olvasóit az Ovidiustól kölcsönzött, de mégis maga költötte világba.

A diktatúrában járatos máj olvasónak azt sugallja a regény, hogy despotikus viszonyok között a kegyeltből könnyen lesz száműzött, és a szellem embere különösen pengeélen tándol, ha törleszkedni próbál a hatalomhoz. Így tehát politikai parabolának is felfoghatnánk a mindenható, dicsőségének megörökítésére áhítozó hatalom és a renitens költő száműzetéssel végződő konfliktusát, még ha Ovidiusnak vezető ellenzékiként történő bemutatása enyhén szólva történelmi torzítás is. Szerencsére a politikai parabola jegyei nincsenek túlhangsúlyozva, de ez is azzal a következménnyel jár, hogy az ovidiusi életmű erotikus vagy ironikus vonásai elhalványulnak a regényben.

Ransmayr nyelvileg nem archaizál, és különösebb történelmi kutatás nyomát sem fedezhetjük fel. Az író „múltba fordulása” huszadik századi nyelven valósul meg. Keveset tudunk meg a korabeli társadalmi, vallási szokásokról, sőt az oly élethűen leírt helyszínnek is több köze van az író érzelmeit és emberi kapcsolatokat természeti képekben és hangulatokban kifejezni képes tehetségéhez, mint a korabeli valósághoz. Ransmayr inkább kitalál növényfajtákat és halneveket (a valóság kitalálása mint teremtés), mintsem a meglévőt írja le tudományos pontossággal.

A regénynek a történelmi valósághoz vagy az ÁTVÁLTOZÁSOK-hoz viszonyított hangsúlyeltolódásai és az Idő általi átjárhatósága arra hívják fel a figyelmet, hogy az örökkévalóságra berendezkedő és a maga tökéletességét hirdető császárságnak is szembe kell néznie a világ mulandóságával. Ovidius tűzből kiolvasott üzenetei a hanyatlásról szólnak. Miközben romlik és elenyészik az egyik, egyik pillanatról a másikra kővé dermed a másik. Így tölti be – felemelő? nyomásztó? – hivatását minden. Mindent átadván, Naso eltűnt egy ember nélküli képben, miként a gazdája minden szavát följegyző Pythagoras is. Ezen az úton követi őket Cotta, hisz már csak egyetlen nevet vissz-

hangoztak a hegyek, egy kéttagú nevet. Kie ez a név? A keresetté? A keresőé? A kerestetőé? Nem tudni. Mindenesetre több feljegyzésre már nincs szükség a valóság kitalálásához.

Rácz Péter

BOVARYNÉ FÉRJE MINT ÍRÓ ÉS MINT FILOLÓGUS

Julian Barnes: *Flaubert papagája*

Fordította: Czine Erzsébet

Magvető, 1989. 248 oldal, 60 Ft

Érdekes, élvezetes könyvet olvastam, amely a megbízható, szakszerű lektűr és a valóságos életproblémákat megjelenítő jó irodalom közötti, aligha meghatározható területen lépdel. Szó szerint értem a lépegetést (sasszézást?), mert az értékelés bizonytalansága Julian Barnes-nak regény és biográfia közötti habozásából, illetve csevegés és fájdalom olykor igen szellemes eldöntetlenségéből ered. Nem pusztán az nehezíti meg az egyértelmű értékelést, hogy a műfaji és a szemléleti-hangulati kettősség fennáll, hanem az, hogy az író nem döntött: keveredjenek-e ezek, ha igen, milyen arányban, melyikük javára-rovására, vagy netán ütközzenek, egyáltalán milyen viszonyba lépjenek egymással. Ehelyett „ebből is egy kicsit, abból is egy kicsit” alapon, *tétjében bizonytalan írásműről van szó*, amelyet, s ez az irodalomértés és -olvasás mindenkori, csilámló sokféleségére vall, mégis jó olvasni, érdemes megismerni. Mit olvastam és miről? Maga az elbeszélő megmondja: „*Három történet birkózik bennem. Az egyik Flaubert-ről szól, az egyik Ellenről, az egyik pedig saját magamról.*”

Kik ezek? A könyv egyik tematikus szála valóban Gustave Flaubert, múlt századi francia regényíró és polgárember életrajzának homályos vagy éppen titokzatos pontjaival foglalkozik; egy angol amatőr irodalomtudós és biográfus, az elbeszélő Geoffrey Braithwaite adja közre ez irányú nyomozásait, kutatásait. Először csak az EGY JÁMBOR LÉLEK című mese egyik főszereplőjének, a papagájnak a mintáját, kitömött, hiteles változatát keresi Rouen-

ban és környékén, majd Flaubert unokahúga rejtélyes nevelőnőjének? az író barátjának? levelezőtársának?, Juliet Herbertnek a nyomait, amelyek talán több felvilágosítással szolgálhatnak a nagy normandiai belső életéről, mindennapjairól. Végül a régen kanonizált életrajz tényei, adatai, hitelessége és egyértelműsége válik kétségessé, bizonytalansága, homályos és sokértelműsége annál markánsabbá. Flaubert pedig hősiesség és szörnyetegség között homályló nagyemberré. A hitelesség, az eredeti és a másolat közötti vibrálás: a nyomozás és kutatás a problémája a *másik* szálnak is, amely a TISZTA TÖRTÉNET című fejezetben jelenik meg, sejtető előkészítés után összefoglalva, és mondhatni túl egyértelműen. Ez nem más, mint az irodalomdetektív elbeszélőnek a problémája, helyesebben kérdése az étellel szemben: reménytelen szerelmet érez saját, időközben elhunyt hitvese iránt, akiről azonban mindig sejtette, sőt tudta, hogy végig hűtlen volt, noha ragaszkodott hozzá a maga módján. Az Ellennek hívott feleség megidézett alakjából arra következtethetünk, hogy afféle XX. századi, angol Madame Bovary lehetett, házasságának története pedig halvány másolata az eredeti opus magnumnak, a Flaubert-ének, de sajátos módon elbeszélve: Charles Bovary, alias Geoffrey Braithwaite szemszögéből. Az elbeszélő érdeklődése tehát a két szál találkozási pontján azonos: az irodalomnak, pontosabban az író biográfiájában is, miként saját életében, a titok mibenlétét, természetét, az igazság szó jelentését kutatja. Ahogyan azonban ezt teszi – az elbeszélő hang –, maga is demonstrálja, hogy beígért *harmadik* szál, saját történet egyszerűen nem létezik, *ennek* a férfinak nem lehet története, pontosabban a félrevezetettnek nem lehet ilyen birtoka, hiszen az félrevezetőinek lépéseiből, történetéből áll össze, nem az övé; mégis ennek a nem létező szálnak a főszereplője egyben a könyv is. Kár. Az elbeszélő hang továbbá olyannyira a másik két szál aláztos, szomorkás, félénk, amatőr szolgálja, hogy a valódi és mindig újra feltehető kérdéseket (az igazságra, a hitelességre, az eredetiségre vonatkozóan), vagyis hát a mű tétjét letompítja, elszegényíti, erejét minduntalan lefelé srófolja. A tét megfogalmazásmódja szűkös, és ez bizony az igazságra vonatkozó eredetileg mély kérdést közhellyé